

Makale Geliş | Received: 07.09.2018
Makale Kabul | Accepted: 01.10.2018
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.10.2018
DOI: 10.20981/kaygi.480516

Aliye KARABÜK KOVANLIKAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul, TR
Galatasaray University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, İstanbul, TR
ORCID: 0000-0002-4149-0718
akovanlikaya@gsu.edu.tr

Descartes ve Brentano: Ruhsal Fenomenlerin Tasnifi *

Öz

Descartes düşünme tarzlarını genel olarak idrak etme ve murat etme olmak üzere tasnif eder. Arzulama ve kaçınma ile hüküm vermeyi murat etme başlığı altına yerleştirir ve idrak etmeden kesin olarak ayırır. Brentano kendi çağdaşlarının Descartes'ın tasnifinden ilham alarak geliştirdikleri görüşleri reddetmeye çalışır ve tasnifi yanlış anladıklarını öne sürer. Descartes'ın metinlerinde konuyla ilgili olarak yer alan ifadeleri, hükmetme ile murat etme arasındaki bağlantıyı zayıflatacak şekilde yorumlar. Bunu yapmasının nedeni doğruyu da tıpkı yanlış gibi hükümde bulması, hükmetmenin iradenin fiili olmadığını öne sürerek, doğru ile yanlışın iradeye bağlı olmasının önüne geçmeye çalışmasıdır. Bu yazıda Brentano'nun, Descartes'ın idrak ile hükmetmeyi karşı çıkılmayacak açıklıkta ayıran ifadelerini bir yana bırakıp, kendi konumunu Descartes'a mümkün olduğunca yaklaştırmak için, hükmetme ile diğer iradi faaliyetler arasındaki farkı nasıl yorumlamaya çalıştığını ve kendi yönelimsel bilinç anlayışından kaynaklanan bu yorumun Descartes'a tamamen aykırı olduğunu göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Brentano, Bilinç, Hüküm, Doğruluk.

Descartes and Brentano: On the Classification of Mental Phenemona

Abstract

Descartes classifies the modes of thinking generally as understanding and willing. He considers desire, aversion and judgement under willing and as such he distinguishes them sharply from understanding.

* Bu çalışma, Galatasaray Üniversitesi "Bilimsel Araştırma Projeleri" tarafından desteklenen "16.501.001" kodlu ve "Bilinç, Özgürlük ve Fenomenoloji" başlıklı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir. Başta projede beraber çalıştığım, Galatasaray Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden meslektaşlarım Arş. Gör. Yusuf Yıldırım ile Arş. Gör. Dr. Zeynep Savaşın olmak üzere projeye katkısı olan herkese, hem analitik felsefe hem de fenomenoloji geleneğinde çok etkili bir düşünür olan Brentano'nun görüşlerini tanıma ve tartışma fırsatını bana sağlayan meslektaşlarım Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi ve Galatasaray Üniversitesi Felsefe Doktora Programı öğrencisi Coşkun Şenkaya'ya, yine Galatasaray Üniversitesi Felsefe Doktora Programı öğrencileri Çağlar Koç ile Ahmet Yenisey'e ve 2017-2018 Güz Döneminde yaptığımız derse katılan tüm lisansüstü öğrencilerine teşekkür ederim.

Brentano tries to refute some of his contemporaries' views which have as basis Descartes' classification. For this aim, he asserts that these views depend upon a misunderstanding of Descartes' related texts. He interprets these texts in a way to loosen the relation between judging and willing. The reason behind this attempt is Brentano's own conception of truth according to which truth, as well as falsehood, is in judgements. His aim in trying to establish his thesis that judging is not to be seen as an act of will is to prevent himself from falling a position which would relate truth and falsehood to will rather than understanding. In this paper, we aim to show that Brentano tries to disregard Descartes' view which clearly distinguishes understanding and judging, and to explain how he interprets the distinction between judging and other acts of will in a way to make his own position closer to that of Descartes in so far as he can and how this interpretation which spring from his own intentional conception of consciousness is in complete opposition to that of Descartes.

Keywords: Descartes, Brentano, Consciousness, Judgment, Truth.

I

Descartes'in, ruhun tek fiili olarak tespit ettiği düşünmeyi “idrak etme [*intellego*]” ve “murat etme [*volo*]” olarak iki genel tarza ayırması, düşünce sistemi için esastır. İnsan bilgisinin temelini araştırmaya hem girişmesi hem de ben bilincinde bulması, yani şüphe ederek şüphe götürmez olana ulaşması ancak bu ayırım sayesinde mümkündür. Hükmetme bir murat etme türüdür; iradî olarak askıya alınabilir; bu şekilde şüphe etmek yoluyla şüphe götürmeze ulaşılır.¹ Franz Brentano öğrencisi olduğunu sık sık dile getirdiği Aristoteles kadar olmasa da, başta iç bilinci zemin alması olmak üzere, mümkün olduğu ölçüde Descartes felsefesini takip etmeye, Descartes'ta kendi düşünceleri için destek bulmaya çalışır ve Descartes'ı birçok açıdan ‘otorite’ olarak kabul eder (1930: viii; 1966; 2009: xiv).² Brentano, *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis*'in ilk baskısına, kitabın konusuyla doğrudan ilgili olmadığı halde çağdaşlarının yönelttiği eleştirileri cevaplamak için dört yazısını da dahil eder.

¹ Descartes'in eserlerine orijinal dilindeki atıflarda “Adam & Tannery, vol. I-XI, 1996” dizisinde yer alan metinler kullanılacaktır. Atıflar geleneğe uyarak, editörlerin soyadlarının baş harflerini (AT) takiben, cilt ve sayfa numaraları verilerek yapılacaktır. Eserlerin İngilizce çevirilerinde ise “CSM I, 1985” ve “CSM II, 1984” dizisi kullanılacaktır. Türkçeye çeviri, Latince metinler İngilizce çevirileriyle karşılaştırılarak yazar tarafından yapılacaktır. Bazı durumlarda Latince terimler köşeli parantez ([]) içinde verilecektir. Aynı husus, *gerekli değişikliklerle*, Brentano'nun eserlerine atıflar için de geçerlidir. (Eserlerin künyeleri “Kaynakça”da verilmiştir).

² Brentano, Kant'ın tüm felsefesinin ise bir kafa karışıklığından ibaret olduğunu öne sürer (1930: 11; 2009: 7).

Bunlardan biri, ikinci ve üçüncü baskılarda kitaptan çıkartılan “Die Grundeinteilung der psychischen Phänomene bei Descartes” (1889: 51-55) başlıklı yazıdır ki burada Descartes’a göre hükmetmenin iradenin fiili olmadığı öne sürülür. Şimdi Brentano’nun bu iddiasını nasıl gerekçelendirdiğini inceleyim.

II

Brentano iddiasını Descartes’ın konuyla ilgili görüşlerinin yer aldığı üç farklı metni dikkate alarak öne sürer. Bunlar sırayla *İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar* (*Meditationes de Prima Philosophia*, AT, VII 1-90; CSM II, 3-62),³ *Felsefenin İlkeleri* (*Principia Philosophiae*, AT, VIII A; CSM I, 179-291)⁴ ve *Notae in Programma quuaddam* (AT, VIII B 341-369; CSM I, 294-311) başlıklı metinlerdir. İlk üzerinde durduğu ve alıntıldığı, yayın tarihi bakımından önce olduğu için *Meditasyonlar*’da yer alan ruhsal fenomen tasnifidir:

Şimdi (...) önce düşüncelerimi belirli cinslere ayırmayı (...) dayatıyor. Düşüncelerimden bazıları sanki şeylerin resimleri gibidir ve ‘idea’ teriminin sıkı sıkıya uygun olduğu durumlar sadece bunlardır; meselâ bir insanı, bir kimerayı, gökyüzünü, bir meleği ve hatta Tanrı’yı düşündüğümdeki gibi. Oysaki diğerlerinin bazı başka formları da vardır: İsteddiğimde veya kaçındığımda, onayladığımda veya red ettiğimde elbette düşünmelerimin mevzusu olarak edindiğim [*apprehendo*] bişey⁵ vardır, fakat düşünmem bu şeye benzerlikten daha fazlasını içerir. Bu düşünmelerden bazılarında *murat veya teessür* [*voluntates, sive affectus*], diğerlerine ise *hüküm* denir” (AT, VII 37; CSM II, 25-26).⁶

Descartes *İlkeler*’de ise şöyle yazar:

³ Nisan 1640’da tamamlanan eser Michel Soly tarafından 1641’de Paris’te *Meditationes de Prima Philosophiae* (*İlk Felsefe Meditasyonları*) başlığıyla yayımlanır. Altbaşlıkta ise eserde Tanrı’nın mevcudiyetinin ve ruhun ölümsüzlüğünün ispatlandığı belirtilir. Descartes yayıncısından memnun kalmadığı için 1642’de Amsterdam’da Elzevir tarafından eserin ikinci baskısı yapılır. Altbaşlıkta küçük bir değişiklikle Tanrı’nın mevcudiyetinin ve ruh ile cisim arasındaki farkın ispatlandığı belirtilir. 1647’de ise eserin Descartes’ın onayladığı Fransızca çevirisi yayımlanır (AT, IXA 1-72).

⁴ Eser 1644’te Amsterdam’da Elzevir tarafından Latince olarak yayımlanır. 1647’de ise Descartes’ın onayladığı Fransızca çeviri Paris’te Le Gras tarafından basılır (AT, IXB). Brentano Latince metne atıf yaptığı için bu metin esas alınacaktır.

⁵ Bahsedilen şey tamamen belirsiz kaldığından ‘bir şey’ demekten kaçındık; Fransızcadaki ‘quelque chose’, İngilizcedeki ‘something’, Almancadaki ‘etwas’ karşılığı olarak, konuşma dilinden esinlenerek ‘bişey’ demeyi tercih ettik.

⁶ Metni Brentano’nun yaptığı gibi bazı yerlerini atlayarak alıntılдық. Vurgular da Brentano’ya aittir.

(...) kendimizde tecrübe ettiğimiz tüm düşünme tarzları iki genel başlık altında toplanabilir; idrak [*perceptio*] veya aklın [*intellectus*] ameli ile murat veya iradenin ameli. Hissetme, tahayyül etme, saf bir şekilde akletme idrak etmenin farklı tarzlarıyken; arzulama, tikslenme, onaylama, reddetme, şüphe etme murat etmenin farklı tarzlarıdır. (AT, VIIIA 17; CSM I, 204).

Brentano Üçüncü Meditasyon’daki tasnif ile *İlkeler*’dekinin çelişir görünebileceğini, hatta ilk bakışta Descartes’ın üçlü tasnifi bırakıp ikili tasnifi kabul ederek fikir değiştirdiğini zannetmenin mümkün olduğunu, fakat konuyu daha yakından incelemenin böyle bir durumun söz konusu olmadığını ortaya çıkaracağını, Descartes’ın “böyle bir hataya düşmediğini” belirtir (1930: 34; 2009: 21). Böylece Brentano, Üçüncü Meditasyon’u temel alarak *İlkeler*’deki tasnifi değerlendirmeye çalışır. Ona göre Descartes Üçüncü Meditasyon’da, ruhun tek faaliyeti olan düşünmeyi idrak etme, murat etme ve hükmetme olarak üçe ayırmıştır ve *İlkeler*’deki ikili tasnif (idrak etme ve murat etme) bununla çelişmeyecek şekilde anlaşılmalıdır. Metinlerde “Descartes’ın *Meditasyonlar*’da ifade ettiği görüşlerini terk ettiğinin farkında olduğuna dair en küçük bir işaret” olmadığı gibi, *Meditasyonlar*’ın 1647’de gözden geçirilerek yapılan Fransızca baskısında konuyla ilgili hiçbir değişiklik yoktur (1930: 34; 2009: 21). Brentano’nun argümanını şöyle özetleyebiliriz:

- 1) Üçüncü Meditasyon’daki tasnif idrak etme, murat etme ve hükmetme olmak üzere üçlüdür.
- 2) *İlkeler*’deki tasnif (görünürde) idrak etme ve murat etme olmak üzere ikilidir.
- 3) İkisinin çeliştiği düşünülebilir.
- 4) Çelişiyorsa Descartes ilk görüşünü terk etmiş olmalıdır.
- 5) Descartes’ın bunu bilerek yaptığına dair hiçbir işaret yoktur.
- 6) Aksine, yeni baskıda herhangi bir düzeltme olmaması fikir değiştirmedeğini gösterir.
- 7) Fikir değiştirmedeğine göre ikisi arasında çelişki olamaz.
- 8) O halde *Meditasyonlar*’daki tasnif esastır.

Brentano, Descartes’ın görüşü değişmediği halde ifadelerinin değişmesinin açıklanması gerektiğini belirtir. Böylece ona göre sadece görünüşte olsa da var olan çelişki giderilecektir. Çözüm önerisi basittir: Descartes’a göre murat etme ve hükmetme idrak etmeden farklı olmakla birlikte, murat etme iradenin fiiliyken, hükmetme fiili

değil iradenin belirlemesi, iradî fiilin etkisidir. Bunun için desteği *İlkeler*'deki ikili tasnifi takip eden, hatanın nasıl mümkün olduğunu açıklamaya yönelik paragraflarda bulur ve Descartes'ı şöyle nakleder (1930: 35; 2009: 21): “Kimse hata yapmayı murat etmez.” (AT, VIIIA 21; CSM II, 207). Ve devam eder: Descartes'a göre hata ancak hükümlerde olabileceğine ve kimse kendi kendisini yanıltmak istemeyeceğine göre, hükmetme iradenin fiili değildir; bununla birlikte iradeye bağlıdır. Zaten Descartes “[y]anılmayı murat etmek ile hatalı olabilecek şeyleri onaylamayı murat etmek arasında epeyce büyük bir fark vardır” (AT, VIIIA 21; CSM I, 207) demekle görüşünü yeterince açık bir şekilde belirtmiştir. Brentano, hükmetmenin iradenin fiili olmayıp sadece belirlemesine tabi olduğunu, Descartes'ın 1648'de (*Meditasyonlar*'ın ve *İlkeler*'in Fransızca yayımlanmasından bir yıl sonra) yayımlanan *Notae in Programma quoddam*'da yer alan ifadeleriyle de desteklemeye çalışır ve Descartes'tan nakleder (1930: 36; 2009: 22):

Zira hükmün formunu tesis etmek için, bir ön şart olan idrakten başka bir de olumlama veya değilme gerektiğini, ayrıca, bir şeyi idrak ettiğimizde dahi sıklıkla onay vermeme özgürlüğümüzün olduğunu gördüm: Onaylamadan yani olumlama veya değilmeden ibaret olan hükmetme fiilini aklın idrakine [*perceptionem intellectus*] değil, iradenin belirlemesine atfettim.” (AT, VIIIB 363; CSM I, 307).

Brentano, Descartes'ın *İlkeler*'de hükmetme fiilleri olarak olumlama ve değilmenin murat etme kipi olduğunu söylemesinin nedeninin çok açık olduğu, bunları idealara ait idrak alanının [*Domäne*] dışında tutmaktan başka bir şey amaçlamadığının bağlam dikkate alındığında hemen anlaşılacağı kanaatindedir (1930: 36; 2009: 22). Muratların ve hükümlerin Descartes'a göre idealarda olmayan bir özelliği haiz olduklarını, ikisinin de idealara bişey eklediğini, iradenin sadece kendi fiillerini değil hükmetme fiillerini de başlatıp durdurabileceğini kabul eder. Fakat Brentano'ya göre tüm bunlar hükmetmenin iradenin fiili olmasını zorunlu kılmaz, hükmetme iradenin sadece belirlemesi altındadır.

Brentano konuyla ilgili ‘ek desteği’ Descartes'ın gençliğinden aşına olduğu skolastik terminolojide bulur. Buna göre hem iradenin kendi fiillerine hem de denetimi

altında olan fiillere irade fiili denir; *actus elicitus* iradenin kendi fiiliyken *actus imperatus* denetimi altında işlenen fiildir.⁷ Descartes’ın murat etme ile hükmetmeyi idrak etmeden ayırarak aynı sınıfa sokması buna uygun anlaşılmalı, fakat aynı sınıfta olmaları bizi aradaki farkı göz ardı etmeye götürmemelidir (1930: 36; 2009: 22).

III

Descartes’a göre ruh ile aynı şey olan zihnin tek faaliyeti düşünmedir (AT, VII 27; CSM II, 18). Düşünmenin genel olarak idrak etme ve murat etme olarak *tüketici bir şekilde* ikiye ayrılması Descartes’ın düşünce sistemi için esastır. Bunun en genel nedeni Descartes’ın bilgelik umudunu, iki faaliyetin gerektiği gibi birleşmesine bağlayabilmesidir. İlk felsefî metni olan *Zihnin İdaresi İçin Kurallar*’ın (*Regulæ ad directionem ingenii*, bkz. AT, X 358-469; CSM I, 9-76) henüz Birinci kuralında bilimsel/felsefî araştırmalarının hedefinin şu veya bu skolastik meseleyi çözmek olmadığını, hayatta karşımıza çıkan durumlarda aklın [*intellectus*] iradeye yol gösterebilmesi olduğunu belirtilir (AT, X 361; CSM I, 10). Benzer şekilde *İlkeler*’in Fransızca baskısına önsöz niyetine yazdığı çevirmene mektupta Descartes, felsefeden bilgelik incelemesini, bilgelikten ise sadece gündelik işlerle ilgili basireti değil hayatın idaresi, sağlığın korunması ve her tür marifetin keşfi dahil olmak üzere insanın bilebileceği her şeyin tam bilgisini anladığını yazar (AT, IXB 1; CSM I, 179). İdrak etme ve murat etme düşünme türlerinin hepsini kapsayan sınıflar olmasaydı, Descartes bilgeliğin ikisinin birlikte işlemesi sayesinde mümkün olacağını umamazdı. İki sınıf dışında kalan üçüncü faaliyet (mesela Brentano’nun öne sürdüğü şekliyle hükmetme) sadece teorik bilgelik ile pratik bilgeliğin bütünleşmesini imkânsızlaştırmakla kalmazdı,

⁷ Brentano’nun eserlerinin İngilizce çevirilerinin genel editörü ve üzerinde durduğumuz eserin çevirmenlerinden olan Chisholm kendisinin de yararlandığı bu terimleri şöyle açıklar: “Ortaçağdan başka bir terim çiftini kullanacak olursak, metafizikî özgürlük meselesi *actus imperatus* ile, yani murat ettiğimiz veya yapmayı tasarladığımız her neyse onu gerçekleştirmekte özgür olup olmadığımızla ilgili değildir; *actus elicitus* ile, yani murat ettiğimiz veya yapmayı tasarladığımız bu şeyleri murat etmekte veya yapmayı tasarlamakta özgür müyüz değil miyiz sorusuyla ilgilidir. İnsanın murat ettiği şeylerin gücü dahilinde olup olmadığını sormak bir şeydir ve bu *actus imperatus* meselesidir. Murat etmesinin kendi gücü dahilindeki bir şey olup olmadığını sormak ise başka bir şeydir ve bu *actus elicitus* meselesidir (Chisholm 1966: 23).

Descartes’a göre ikisi ancak birlikte mümkün olduğundan her birini iptal ederdi. Oysaki durum tam tersidir. Bir iradî fiil olarak hükmetme, aklın tuttuğu ışık gözetilerek kullanıldığında, insanın dolaysızca bilemeyeceklerini bilmesini (elbette dolaylı olarak) sağlayan tek faaliyetidir.

İkincisi, hükmetme tıpkı şüphe etme gibi bir irade fiili olmasaydı, Descartes’ın yönteminin esasını oluşturan şüphe ederek şüphe edilmeze ulaşma çabasının hiçbir geçerliliği olmazdı. Descartes’a göre şüphe etmek hükmün sadece yokluğu değildir; böyle olsaydı şüphe etme Descartes’ın öne sürdüğünün aksine bir murat etme tarzı değil hükmetmeden (ve dolayısıyla murat etmeden) kesin bir şekilde ayrılan bir idrak tarzı olurdu. Şüphe etme iradenin bir fiili olduğundan, hem zaten vermiş bulunduğumuz hükümleri askıya almayı hem de (hatanın kaynağının aceleyle verilmiş hükümler olduğunu bir kez fark ettikten sonra) hüküm vermektен *bilerek* kaçınmayı içerir. Bir irade fiili olarak şüpheyile yine bir irade fiili olarak hüküm askıya alınır veya hüküm vermektен kaçınılır. Şüphenin idrak değil de irade fiili olması, idrakin sağladığı ve hükmün konusu olan içeriğin hüküm verilmediğinde veya verilmiş hüküm askıya alındığında bilinçte kalmasına izin verir. Verilmiş hükümlerin katman katman askıya alınması sonucunda, artık hükmî olmayan bir bilinç içeriğine, aynı anlama gelmek üzere şüpheyeye konu olmayan bir bilince, yani ben bilincine ulaşmak ancak bu şekilde mümkündür.

Kendimizi şüphe götürmez bir şekilde bilincinde bulduğumuz benin kendisinden ayrılamayacak tek sıfatı düşünmektir; yani, düşünen nasıl bense (Düşünüyorum, benim (varım) nedeniyle), ben de sadece düşünendir; “yani, zihin [*mens*], ruh [*animus*], akıl [*intellectus*] veya nutuktur [*ratio*]” (AT, VII 27; CSM II, 18). Benin tek faaliyetinin düşünme olması şüphe yönteminin başarılı bir şekilde işlemesinin bir tür sağlamasıdır. ‘Düşünüyorum, benim (varım)’ bu yöntemle tesis edilir. Şüphe götürmez bu hakikate erişildikten sonra, önceden şüphe konusu yapılanlar ben bilinci temelinde ve sadece düşünme faaliyeti içinde mümkün olduğunca kesinleştirilir, ilgili hükümler askıdan indirilir ve yürürlüğe sokulur. Düşünenin ben, benin düşünen olması Descartes’ın düşünce sistemine bir tür tamlık verir.

Şüpheyile şüphe götürmeze ulaşma ve sonra şüphe götürmeleri ben bilincine tutarak⁸ mümkünse onaylama elbette bize her şeyin bilgisini vermez; fakat yanılmaktan alıkoynabilir. Benin düşünün olması, bene veya aynı anlama gelmek üzere ruha atfedilen tüm faaliyetlerin düşünme olmasını gerektirir: “Düşünen şey. Düşünen şey nedir? Şüphe eden, idrak eden, olumluyan, değillleyen, murat eden, murat etmeyen, aynı zamanda hayal eden ve hissedendir.”⁹ Düşünme türleri olarak listelenen bu faaliyetlerin doğruluk ve yanlışlık ile ilişkilerinin incelenmesi, mutlak birlik olan ben bilincinin dışına çıkmadan çeşitlendirilmesiyle bilginin içeriden genişletilmesini sağlayacaktır.

Zaten Brentano'nun Üçüncü Meditasyon'dan yaptığı ve *İlkeler*'dekinden daha güvenilir bulunduğ alıntının hemen öncesinde de Descartes bunu dile getirir:

Şimdi öyle görünüyor ki, düzeni dikkate almak, önce düşüncelerimi belirli cinslere ayırmayı, doğruluğun ve yanlışlığın aralarından hangilerinde sahiden olduğunu soruşturmayı dayatıyor. Düşüncelerimden bazıları (...).¹⁰

İlk düşünme türü olan idealarda, sadece kendileri gözetildikleri ve bir başka şeye nispet edilmedikleri sürece yanlışlık olamaz. İdeayı bu şekilde mülahaza etmek, yani onlarda/onlarla düşünülen içerikleri bakımından değil de sadece benin düşünme fiilleri olarak değerlendirmektir. Bu nedenle herhangi bir yanlışlık içeremez. “İster keçi ister kimera hayal edeyim, birini hayal ettiğim ne kadar doğruysa diğerini hayal ettiğim de o kadar doğrudur.” (AT, VII 37; CSM II, 26). Benzer şekilde Brentano'ya göre üçüncü sınıfı oluşturan, bizce idealara bir şey ekleyen düşüncelerin oluşturduğu ikinci sınıfın alt sınıfı olan murat ve teessürlerin de yanlış olması mümkün değildir. Elbette kötü şeyler arzulanabilirim, hiç olmayacak şeyler isteyebilirim. Fakat sadece düşünme fiilleri olmaları bakımından yanlışlık içermezler; benim arzuladığım, arzumun içeriğinden bağımsız olarak doğrudur.

⁸ İkinci Meditasyon'daki balmumu incelemesi bunun en iyi örneğidir (AT, VII 30-33; CSM II, 20-22).

⁹ Bkz. AT, VII 28; CSM II, 19. İkinci Meditasyon'da yer alan bu liste konu gereği en tanışık olduğumuz düşünme türü olan şüphe ile başlar, düşünün benin fiilleri olduğu şüphe götürmez olan idrak, olumlama, değilleme, murat etme, murat etmemeden sonra düşünme olmaları tartışma götüreren hayal ve his ile sona erer. Dolayısıyla buradaki sıra, düşünme türlerinin ait oldukları düşünme tarzlarını gözetmez.

¹⁰ Bkz. AT, VII 37; CSM II, 25-26. Brentano'nun tamamını alıntılanmadığı bu cümle, Descartes'ın onayladığı Fransızca çeviride daha açık ve uzun bir cümleye dönüşür (Descartes 1990: 90). Bu cümleyi takip eden listede düşünme türleri tarzları gözetilerek sıralanır.

Geriye Brentano’ya göre ikinci sınıfta, bize göre ikinci sınıfın alt sınıfında yer alan hükümler kalır yanlış olabilecek. Hükmetme ideaları temaşa etmenin ötesine geçip, temsil edilen içeriği onaylamadır; şöyle şöyle olduğunu onaylamak olumlama, şöyle şöyle olmadığını onaylamak değillemidir. Olumlama ve değilleme olarak hükmetme ideayı, ideanın dışına çıkarak başka bir şeye nispet etmektir. En sık yapılan yanlış ise bendeki ideaların dışındaki şeylere benzediğine hükmetmektir (AT, VII 37; Descartes CSM II, 26). Fakat bilgimin sadece ben bilinciyle sınırlı kalmaması, ben bilinci temelinde ben olmayan şeylere genişleyebilmesi, benin başkasıyla bağlantı kurabilmesinin yolu hükmetmeden geçer. “İnsan doğası gereği bilmek ister.” (Aristoteles 1951: 689 / 980a20). Bu nedenle aceleci davranır. Dolayısıyla hükmetme doğrunun yanı sıra yanlışın da olabileceği tek düşünme tarzıdır. Ne idrak ne de murat ve teessürler bilincin dışına çıkmayı gerektirmedikleri için ve ancak bu şartla yanlışlıktan muaftırlar.

Tekrar edecek olursak, Descartes’ın düşünme tarzlarını sınıflamaktaki gayesi, hangilerinde doğruluk ve yanlışlık olabileceğini, mümkün olduğu ölçüde önüne geçebilmek için insanı yanıltan, aldatan, hataya düşüren düşünme tarzlarını tespit etmektir. Amacının bunun kurallarını ortaya koymak olduğunu *Zihnin İdaresi İçin Kurallar*’ın ilk cümlesinde belirtir: “İncelemelerimizin amacı zihni, önüne ne çıkarsa çıksın, sağlam (*solida*) ve doğru hükümler verebileceği gibi şekillendirmektir.” (AT, X 359; CSM I, 9). Bunu kesinliği şüphe götürmez olan yollardan yapabiliriz ki bu şartı sağlayan sadece iki yol vardır: Görü ve türetme [*deductio*]. Görü dolaysız ve kendiliğinden aşikâr olarak bilme, türetme ise böyle olmayanların kesintisiz bir düşünme hareketiyle görüye geri götürülerek kesinleştirilmesidir (AT, X 368-369; CSM I, 14-15). Görü dolaysız bilme olduğundan yanlış olamaz. Benzer şekilde türetme de bir insanın yanlış yapabileceği bir şey değildir (AT, X 368; CSM I, 14). Görü doğası gereği doğruyken, türetme doğruluğu muhafaza eden düşünme hareketidir. ‘Şeylerin doğruluğunu soruşturmak için’ bu ikisi temelinde oluşturacağımız bir ‘yöntem’e ihtiyaç vardır ve eserin geri kalanı bu kuralları belirlemeye çalışır. Genel olarak ifade edecek olursak, kurallar, bilinç açısından karmaşık ve karanlık olanları, her biri basit ve

kesintisiz olan türetme adımlarının sonuncusunun ilkinine bağlanmasıyla nihaî olarak tek bir bilinçte yakalanarak basit görüye geri götürülmesinin ve oradan hareketle türetilmesinin yöntemini belirlemeye yöneliktir (AT, X 379; CSM I, 20).

Descartes’ın kesin bilme yolları olarak görü ile türetme arasında yaptığı ayrım hem iki genel düşünme tarzı arasında yaptığı ayrımla hem de idrak tarzları arasında yaptığı ayrımla ilgilidir. İdraki önceleyecek şekilde hiçbir şey bilinemez, çünkü geri kalan her şeyin bilinmesi idrak sayesinde (AT, X 397; CSM I, 30). İlk ve en temeldeki saf idrak fiili, diğer tüm düşünceleri mümkün kılan ilk düşünme fiili olarak ben bilincidir ve bu bilinç dolaysız ve basit olduğundan bir görüdür (AT, X 368; CSM I, 14).¹¹ İster üçlü tasnife ister ikili tasnife göre ele alalım, hükmetme dışında kalan murat ve teessürler ise bilinç olmaları bakımından daima doğru olmakla birlikte içerikleri itibarıyla kesinleştirilmeleri mümkün değildir. Saf idrak dışında kalan idrak tarzları tahayyül ve hissetmedir. Benzer şekilde içerikleri ne olursa olsun, hayal eden açısından kendisinin hayal ettiği, hisseden açısından kendisinin hissettiği (hayal edenin veya hissedenin kendisi olduğu) doğrudur. Buna karşılık hayalî ve hissî içeriklerin bazıları kesinleştirilerek bilgi sağlayabilirler, bazıları için böyle bir imkân yoktur ki, bu da insan bilgisinin sınırını belirler. Türetme, tahayyül ve/veya his içeren idraklerin içerikleri hakkındaki hükümlerin görüye geri götürülmesiyle kesinleştirilmesinin yoludur.

Özetlemek gerekirse, Descartes’a göre insanın hakikate teması bir saf idrak olan görüyle mümkündür. Bu nedenle doğru esasen sadece görüdedir ve görüde yanlışlık olamaz. Dolaysız olmayan idrakler tam da dolaysız olmadıkları için şüphe götürürler ve haklarındaki hükümler doğru veya yanlış olabilirler. Zaten Descartes’ın murat ve teessürler ile hükümleri idraklerden ayırıcı olarak gördüğü şey, yani idraklere eklenen ‘bişey’ tam da idrakin içeriğiyle ilgili alınan onaylayıcı tavidir. İnsan idrakte seyircidir; murat, teessür ve hükümde ise seyretmekle kalmaz, bunlar içeriğin bilinci olmakla kalmazlar, aynı zamanda benin bu içerikle kurduğu bağıntının da bilincidirler; ben murat, teessür ve hükümde müdahildir. Yapılan ‘ek’, yani onaylayıcı tavır murat ve teessürlerde hoşlanma-hoşlanmama, hükümlerde ise içeriğe inanma-inanmama olarak

¹¹ Konu ile ilgili olarak, ayrıca *bkz.* Kovanlıkaya 2013.

kendini gösterir. Descartes’ın murat, teessür ve hükümleri idrakten kesin bir şekilde ayırarak hepsini iradenin belirlemesi altına yerleştirmesi tam da bu nedenledir. Doğruluk ve yanlışlık aynı seviyede değildir. Doğruluk öncelikle görüdedir veya görüden doğruluğu muhafaza ederek türetilmeleri şartıyla başka şeylerde olabilir. Hükümler içerikleri görüye bağlanabilirse doğru, görüyle çelişiyorsa yanlıştır. Bunlar dışında hükmü askıda tutmak yanılmamanın, aldanmamanın tek yoludur. Doğruluk ve yanlışlık aynı seviyede olmadığı için yanlış doğrunun karşıtı değildir. Descartes’ın her eserinde belirttiği gibi yanlış sadece hükümlerde olabilir (AT, X 17-18; CSM I, 204), doğru ise esasen sadece görüde.

IV

Bilim olarak psikolojinin imkanını temellendirmeyi hedefleyen Brentano en temel eseri olan *Ampirik Bakış Açısından Psikoloji*’nin¹² ikinci baskısına yazdığı önsözde eserin ilk baskısında bilim insanlarının en çok ilgi gösterdiği konunun ruhsal fenomenlerin tasnifi olduğunu belirtir (1995: xxv). Brentano’nun tasnifi, Descartes’a atfettiği tasnifle genel olarak paraleldir: Temsiller [*Vorstellungen*], hükümler [*Urteile*] ile sevgi [*Liebe*] veya nefret [*Hass*] (1925: 28; 1995: 194). Temsil Descartes’ın tasnifindeki ideaya karşılık gelirken, sevgi veya nefret üçlü tasnifteki murat ve teessürlere denk düşün sınıftır. Brentano, son sınıftaki ruhsal fenomenleri nihaî olarak sevgi veya nefret altında toplamayı uygun görmeye birlikte, hepsini kapsayacak tek bir terim olmadığını belirtir. Bu gruba genel olarak tüm iç kıpırtıları [*Gemütsbewegung*]¹³

¹²Brentano’nun ilk başta altı kitap olarak planladığı eserin sadece ilk iki kitabı 1874’te *Psychologie vom empirischen Standpunkte* başlığıyla yayımlanır. Eserin ikinci kitabı, bazı tartışmalarla ve açıklamalarla birlikte 1911’de *Von der Klassifikation der psychischen Phänomene* adıyla yayımlanır. Oskar Kraus’un editörlüğünü yaptığı *Psychologie vom empirischen Standpunkt* serisinde, ilk baskıdaki birinci kitap serinin ilk cildi olarak 1924’te, ikinci kitabın 1911 baskısındaki hali ikinci cilt olarak 1925’te ve Brentano’nun bazı başka yazılarını içeren üçüncü cilt *Von sinnlichen und noetischen Bewusstsein* başlığıyla 1928’te yayımlanır. Fransızca ve İngilizce çeviriler Kraus edisyonunu temel alırlar. Türkçeye çeviri yazar tarafından yapılacak, gereken durumlarda Almanca terimler köşeli parantez ([]) içinde verilecektir.

¹³ Bu kelime ruh/zihin hareketi veya hareketlenmesi demektir. Brentano kelimenin dar anlamıyla (öfke, telaş, heyecanlanma, vs.) dışsal olarak görülebilir fiziksel sonuçlar doğuran ruhsal fenomenler için kullanılmakla birlikte arzu, istek, karar ve niyetleri de kapsadığını belirtir (1925: 35; 1995: 199.)

ve ilgiler/çıkarlar [*Interesse*] dahildir (1925: 33; 1995: 198). Hangi isim altında toplanabilecekleri bir yana bırakılırsa, bu sınıftaki fenomenlerin ortak noktası mütetekabillerinde bir iyilik veya kötülük bulmalarıdır (1925: 36; 1995: 199).

Brentano'nun bakış açısı eserinin adında da belirtildiği gibi ampiriktir. Herhangi bir metafizikî unsura başvurmadan psikolojinin bilim olarak temellendirilmesi, bilim olduğu bu bakış açısından zaten genel kabul gören doğa biliminden hiçbir eksiğinin olmadığı, hatta fazlasının olduğunu göstermek yoluyla yapılacaktır. Bu nedenle, ruhsal fenomen tasnifi öncelikle ruhsal fenomenlerin fiziksel fenomenlerden ayrılmasını gerektirir. Genel olarak doğa bilimi olarak fizikten veya bir doğa bilimi olarak fizyolojiden ayrı bir ruh biliminin imkânı bu sayede, konu alabileceği kendine has mütetekabillerin olduğunun temellendirilmesiyle mümkündür. Brentano *Psikoloji*'nin ilk kitabında bu konuyu önceki görüşlerle tartışarak ayrıntılı bir şekilde inceler. Öncelikle şu nokta önemlidir: Doğa biliminin konusu da ‘şeylerin kendileri değil’, tecrübe edinen özneye bağlı fenomenlerdir. Dış idrak [*Wahrnehmung*] mütetekabili diye anılan şeylerin hakikaten olduklarına inanmaya, varlıkları ispat edilemeyeceği için hakkımız yoktur, bu nedenle hepsi fenomendir. Fenomenleri konu almaları açısından doğa bilimiyle ruh bilimi arasında herhangi bir fark olmayacaktır (1924: 13-14; 1995: 9-10).

Ruhsal fenomenleri fiziksel fenomenlerden ayıran şey tam da bu noktada kendini gösterir. İç idrak mütetekabillerinin varlığına dolaysız ve kesin bir nüfuzu [*Einsicht*] haiz olduğumuzdan şüphe eden, şüphe etmeyi de iptal edecek mutlak şüpheciliğe düşecektir. Buradan hareketle Brentano ruhsal fenomenler ile fiziksel fenomenler arasındaki ayrımı, bir eski terimi kullanarak açıklar:¹⁴

Her ruhsal fenomen, Ortaçağ skolastiklerinin bir mütetekabilin yönelimsel [*intentionale*]¹⁵ (veya zihinsel [*mentale*]) olarak içte var olması [*Inexistenz*] dedikleri gibi karakterize edilebilir ki, biz buna, belirsizlikten tamamen yoksun olmamakla birlikte, bir içeriğe göre olma [*Beziehung*], (burada gerçeklik olarak anlaşılacak şartıyla) bir nesneye [*Objekt*] doğrulma [*Richtung*] veya için [*immanente*] mütetekabilli olma [*Gegenständlichkeit*]

¹⁴ Brentano'nun bu kullanımından sonra yönelimsellik birçok incelemeye konu olmuştur. *Bkz.* Pierre 2014.

¹⁵ Brentano'nun skolastiklerden alarak yeniden kullanıma soktuğu *intentio*, İbn Sina'nın bir terim gibi kullandığı Arapça *mânâ* kelimesinin Latincedeki karşılığıdır (İbn Sina 1956: 117-118).

diyebiliriz. Her ruhsal fenomen, aynı şekilde olmamakla birlikte, bişeyi [*etwas*] kendisinde nesne olarak içerir. Temsil etmede temsil edilir, hükmetmede bişey kabul veya red edilir, sevgide sevilir, nefrette nefret edilir, arzuda arzulanır, vs.

Yönelim içre var olma [*intentionale Inexistenz*] ruhsal fenomenlerin ayırt edici özelliğidir. Hiçbir fiziksel fenomen buna benzer bir özellik sergilemez. Dolayısıyla ruhsal fenomeni şöyle tanımlayabiliriz: İçlerinde bir nesneyi yönelimsel olarak içeren fenomenler ruhsal fenomenlerdir.” (1924: 124-125; 1995: 88-89).

Ruhsal fenomenler nesnelere bilinç yönelimin içinde olmasıyla, dolaysız ve kendiliğinden aşikâr olmalarıyla, sadece iç bilinçte, belki de daha doğru ifadeyle bilinç içinde idrak edilebilirler. Bu açıdan da dışarıda idrak edilen fiziksel fenomenlerden ayrılırlar. İç idrak dolaysız tek idrak olmakla kalmaz, kelimenin hakikî anlamındaki tek idraktır. Bu nedenle ruhsal fenomenler kelimenin tam anlamıyla idraki mümkün olacak tek fenomen türü olarak da karakterize edilebilir (1924: 128-129; 1995: 90-91). Brentano bunlardan hareketle ruhsal fenomenlerin (psikolojinin) fiziksel fenomenler (fizik) karşısındaki üstünlüğünü tespit eder: Ruhsal fenomenler varlıkları yönelimsel olmakla kalmayıp işler halde var olabilecek [*wirkliche Inexistenz*] tek fenomen türüdür; bilgi, neşe, arzu işler haldedir, ses, sıcaklık, koku ise sadece yönelimsel (1924: 129; 1995: 91).

Ruhsal fenomenlerin ayrıldığı alt sınıflar dikkate alındığında, tıpkı Descartes'ta idealerin idrakinin diğer faaliyetleri öncelemesi gibi Brentano'da da temsillerin diğer iki sınıfa önceliği vardır. Hissetme veya tahayyül sayesinde edindiğimiz her idea veya temsil bir ruhsal fenomendir. Brentano, ‘temsil’ ile kast ettiğinin temsil edilen şey değil temsil etme fiili olduğunu özenle belirtir. Bu nedenle ses işitme, renk görme, sıcak veya soğuk hissetme ile bunların tahayyüldeki karşılıklarının hepsi temsildir. İşitilen ses, görülen renk, hissedilen sıcaklık veya soğukluk ile bunların hayallerinin hepsi fiziksel fenomenlerdir. Diğer ruhsal fenomen sınıfları temsillere bağlıdırlar, çünkü “bir şeyin temsili yoksa ne hakkında hüküm verilebilir ne arzulanır ne umulur ne de ondan korkulur.” (1924: 112; 1995: 80). Özetle ruhsal fenomenleri temsil etme faaliyeti, temsiller hakkında hüküm verme faaliyeti, temsillere geniş anlamıyla sevgiyle veya nefretle yönelme faaliyeti oluşturur.

Ruhsal fenomenlerin fiziksel olanlardan nesnelere yönelim içre ve dolaysız idrak edilebilir olmasıyla ayırt edilmesi, tüm ruhsal fenomenlerin bilinçli olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Bilincinde olduklarımız, yani bilinç içerikleri başka ruhsal fenomenlerden oluşmuşsa, her bilinçli fenomen, Leibniz’in minik idrakleri gibi (1996: 46-47) sonsuzca bilinçsiz fenomen gerektirir. Bundan başka, ilk defa Aristoteles’in formüle ettiği üzere (2018: 167), şeyin bilincinin, onun bilincinde olduğumuz bilincini gerektirip gerektirmediği sorusu vardır. Gerektirirse, herhangi bir bilinç ona eşlik eden sonsuz bilinç gerektirecek, aksi takdirde bilincinde olmak, bilincinde olduğunun bilincinde olmamakla, yani bilinçsiz bilinçle mümkün olacaktır. Brentano ruhsal fenomenleri fiziksel fenomenlerden ayıran yönelimsellik sayesinde bilinçsiz bilinçlere ihtiyaç olmadığı öne sürer:

Ses işitme fiilinde sesin bu fiilin *birincil nesnesi*, ses işitme fiilinin kendisinin ise *ikincil nesne* olduğunu söyleyebiliriz. Zaman bakımından ikisi aynı zamanda meydana gelirler; fakat eşyanın tabiatı bakımından ses önce gelir. İşitme fiilinin temsili olmadan bir ses temsiline olması, en azından ilk başta, düşünülemez değildir; fakat sesin temsili yokken işitme fiilinin temsili olması bir açık çelişkidir. İşitme fiili terimin en has anlamıyla sese doğru döner görünür ve bu nedenle [sesin yanı sıra] kendi kendisini de ilâveten yakalar (1924: 180; 1995: 128).

Brentano böylece tek bir ruhsal fiilde iki katmanı buluşturur: İşitme fiilinde birincil nesne olan işitilen ses ile ikincil nesne olan sesi işitme birleşir. İşitilen sese daima bir bilinç olarak ses işitme eşlik eder. Bir fiziksel fenomen olarak sesin ruhsal faaliyet içinde olması ancak ona eşlik eden ses işitme temsili aracılığıyla mümkündür. Dolayısıyla bilincinde olmadığımız ruhsal fenomenler olmadığı gibi bilincinde olduklarımız da dolaysız idrakler olarak ruhsal fenomenlerdir. Farklı ruhsal fenomen türlerini belirleyen, bilincin ikincil nesne ile kurduğu farklı alakalardır. Sadece bilincindeyse temsil eder, bilmeye çalışıyorsa hakkında hüküm verir, sevgi veya nefret taşıyorsa da ona dair bir duyguya [*Gefühl*] sahiptir (1924: 218; 1995: 154). Birincil nesnesinin temsili, kendi kendisinin temsili, kendisinin bilgisi ve kendisinin duygusu

olmak üzere en basit ruhsal fiilin bile içerdiği dört farklı katman, Brentano’ya göre fiilin birliğini ihlâl etmez (1924: 221; 1995: 155).¹⁶

Burada konumuz açısından en önemli nokta, nasıl her bilinç fiili Brentano’ya göre birincil nesnesinin temsilinin yanı sıra kendi temsilini de ikincil nesne olarak içeriyorsa, bir hükmün içeriğinin de o hükmün temsilinde içerilmesidir. İki durumda da eşlik eden bilinç fiili eşlik ettiğinin temsilinin yanı sıra kendi temsilini de içerir. Ruhsal fenomen fiziksel fenomenden dolaysız idrak edilebilirlikle ayrıldığından, ruhsal fenomenin bilincine ihtiyaç duymayan bilinç mümkün olmadığı gibi bilinçsiz bir ruhsal fenomen de mümkün olmadığından ve birincil nesnenin bilinci ancak ona eşlik eden bilinç fiilinin kendi temsilini de ikincil nesne olarak içermesi sayesinde mümkün olduğundan, temsil olması bakımından her ikincil nesneye bir hüküm eşlik etmelidir (1924: 193; 1995: 137).

Brentano’nun çok sık verdiği örnekle açıklamaya çalışırsak, sesin bilincinde olma sesin (birincil nesne olarak) temsil edilmesini, ses temsili ise ses işitmenin (ikincil nesne olarak) ona eşlik etmesini gerektirdiği gibi bir de ses işitmenin onaylanmasını gerektirir. Her ne kadar ‘eşyanın tabiatı’ bakımından birincil nesnenin ikincil nesneye, ruhsal fenomen türü olarak temsillerin hükümlere ve duygulara önceliği varsa da bilinç bakımından hepsi eşzamanlıdır; ikincil nesnenin eşlik etmediği birincil nesne temsili nasıl mümkün değilse hükmün eşlik etmediği temsil de mümkün değildir. Ruhsal fenomenin ayırt edici özelliği olan içten idrak edilme, her idrak Brentano’ya göre hükmetme olduğundan, bilincinde olduğumuz şey ister bilgi teşkil etsin ister hatalı olalım, bu şeye yönelik bir tavır takınmamızı zorunlu kılar. Zaten hükmetme esası bakımından yükleme [*Prädikation*], yani bir temsilin başka bir şeye bağlanması [*Verbindung*] değil temsile yönelik bu onaylayıcı tavidir. Dolayısıyla en basit hükümler

¹⁶ Brentano sonraki dönemlerde bununla ilgili bazı görüşlerini değiştirir. Hükmün gerçek olmayan bir şeyi nesne olarak alabileceği ve her temsile bir duygunun eşlik ettiği iddialarından vazgeçer. Bu yazının konusuyla doğrudan ilgili olmadığı için bunlar üzerinde durmayacağız. *Bkz.* Brentano 1925: 2; Brentano 1995: xxvi).

Aristoteles başta, Kant başat olmak üzere birçok düşünürün iddiasının aksine kategorik hükümler değil varlık hükümleridir (Brentano 1925: 50-51; Brentano 1995: 209).¹⁷

Brentano basit hükümlerin kategorik olmadığını öne sürerek Aristoteles'ten ayrılmasına rağmen, doğruluk ile yanlışlığın sadece hükümlerde olduğunu öne sürmekle takipçisi olmaya devam eder: “Tam ve has anlamıyla doğruluk ve yanlışlık (...) hükümlerdedir. Ve her hüküm ya yanlış ya doğrudur.” (1930: 6; 1966: 4). Düşüncelerin, ideaların, umutların, vs. doğru olması, doğruluğu hükümden başka şeylere atfetme ancak bu anlamın genişletilmesiyle anlaşılabilir. Brentano ortaçağda da doğruluk ile yanlışlığın yine sadece hükümlerde olduğunu kabul gördüğünü belirtir. Hatta ona göre, Descartes'ın başlattığı büyük devrim dahi bu bakımdan Aristoteles çizgisini devam ettirmiştir (1930: 9; 1966: 5-6).

Brentano'nun ruhsal fenomen tasnifini ve bu tasnif temelinde yanlışlık gibi doğruluğu da sadece hükümlerde bulmasını açıkladıktan sonra şimdi Descartes'ın tasnifinin üçlü olduğu konusundaki ısrarına geri dönebilir, iddiasını bunları gözeterek değerlendirmeye çalışabiliriz.

V

Brentano'nun ruhsal fenomen tasnifi Descartes'ın *Meditasyonlar*'da yaptığı tasnife ilk bakışta ne kadar benzerse benzesin, Descartes'ın tasnifinin üçlü olduğunu kabul etsek bile aralarında iki düşünürün bilinç anlayışından kaynaklanan temel farklar vardır. Öte yandan Brentano da tıpkı Descartes gibi tüm iddialarının temeline dolaysız olduğunu öne sürdüğü bilinç olarak idraki koyar. Descartes'ın düşünme tarzları tasnifi imkanını, düşünenin ben olmasının yanı sıra benin düşünen olmasında bulurken, Brentano'nun tasnifi tüm ruhsal fenomenlerin bilinçli olmasının yanı sıra (dolaysız olarak) bilincinde olduklarımızın ruhsal fenomenler olmasına dayanır. Descartes

¹⁷ Hükümün doğasına ilişkin bu yanlış anlamının bir nedeni Brentano'ya göre hüküm ile hükmün dildeki ifadesinin karıştırılmasıdır. *Bkz.* Brentano 1925: 70-77; Brentano 1995: 227-230. Brentano Aristoteles'in de dili hareket noktası alma konusunda hatalı olduğunu tespit eder: “Aristoteles bile bu hatayı yaptı, çünkü sık sık dili hareket noktası olarak aldı; dile yönelik tutumunda fazlasıyla muhafazakardı, tıpkı benim ona yönelik tutumumda olduğum gibi.” (Brentano 1930: 73; Brentano 1966: 43-44).

düşünmeyi “bizde olup bittiğinin farkında olduğumuz her şey, farkında olmamız bakımından düşünmedir” (AT, VIIIA 7-8; CSM I, 195) diye açıkladığından, ona göre de bilincinde olmadığıımız bir düşünme olmadığı gibi düşünmenin bilinci olmayan bir bilinç de yoktur.

Brentano'nun birçok düşünürden ayrılarak geliştirdiği hüküm öğretisi açısından da Descartes'a yakın olduğu öne sürülebilir. Hüküm her şeyden önce, tıpkı Descartes'ın söylediği gibi temsile (ideaya) ‘bişey’ eklemektir. Temsilleri birbirine bağlayan kategorik hükümler ve onlardan türeyen diğer hüküm türleri, bir temsilin içeriğini onaylayan varlık hükümlerine indirgenebilir. Bir açıdan Descartes'inkini andıran hüküm öğretisi doğruluk ile yanlışlığın ikisini de hükümde bulduğu için tam da Brentano'nun Descartes'tan ayrıldığı noktayı işaret eder: “Hüküm en basit türdense, bişeyin (*etwas*) gerçek olduğunu öne sürdüğünde o varsa (*ist*) veya gerçek olmadığını öne sürdüğünde o şey var değilse (*nicht ist*) doğrudur.” (Brentano 1930: 21; Brentano 1966: 12).¹⁸ Var olanın var olmadığına, var olmayanın var olduğuna hükmedildiği durumlarda, yani hükmün varlıkla çeliştiği durumlarda hüküm yanlıştır (1930: 24; 1966: 14).

Önceden de belirttiğimiz gibi Descartes'a göre yanlışlık sadece hükümlerdedir, bu nedenle hüküm vermektan kaçındığımız veya verilmiş hükümleri askıya aldığımız sürece yanlış yapmaktan da kaçınabiliriz. Öte yandan elbette her hüküm tam da ideanın içeriğine yönelik bir tavır alma olduğundan ya yanlış ya doğrudur. Brentano'nun burada gözden kaçırdığı nokta, her hükmün doğru veya yanlış olması ile doğru (veya yanlış) olabileceklerin sadece hükümler olması arasındaki farktır. İlki ikincisini her zaman zorunlu kılmaz. Brentano gibi doğruluğu ve yanlışlığı eş düzeyde görenler için bu geçerli olabilir; doğru nerede olabiliyorsa yanlış orada aramak gerekir; veya belki de daha doğrusu, doğruyu yanlış buldukları yerde aradıkları için ikisinin düzeylerini eş tutarlar. Descartes onlardan değildir; hükmün doğruluğu hükümden değil hükmün içeriği olan temsilin görüyle bağından kaynaklanır; bu içeriğin görüye geri götürülüp ondan türetilmesiyle tesis edilebilir. Doğru öncelikle ve aslen sadece dolaysız bilme

¹⁸ İngilizce çevirideki sorunlar nedeniyle zorlandığım bu cümlenin Almancadan çevrilmesine yardım eden kadim dostum Aslı Güner'e teşekkür ederim.

olarak görüdedir. Yanlılık ise bilme arzusuyla peşin peşin verilmiş hükümlerden başka bir yerde değildir.

Bu nokta Brentano ile Descartes arasındaki görünürdeki benzerliğin altındaki farkı biraz daha açabilmemizi sağlayabilir. Descartes için bilincin dolaysız olması tam da bir araç olarak hükme ihtiyaç duymayan ve böyle olmakla hükmî bilinçleri de mümkün kılan idrak olması demektir. Brentano için de dolaysız bilinç imkânı idraktedir; fakat bu idrak (veya algı) en basit hükümler olan varlık hükümleriyle mümkündür. Brentano'nun yaptığı dolaylı dolaysız ayrımı basit hükümlerle onlardan türeyen hükümler arasındadır ve Descartes'ın görüye atfettiği dolaysızlığı sağlamaktan tamamen uzaktır. Brentano aradaki bu farkı Descartes'ın hatası olarak değerlendirir: “Hüküm sınıfını idea sınıfından ayırt etmeye bu kadar dikkat etmiş olmasına rağmen, daima nüfuz edici [*einsichtig*] hükümlerde olan aşikârlığın ayırt edici özelliğini yanlış bir şekilde başka yere yerleştirir ve hükümler yerine idealarla birlikte tasnif eder.” (Brentano 1930: 62; Brentano 1966: 38). İdea (temsil) hükmün temelidir; fakat Descartes aşikâr olanın hüküm değil de idea olduğunu öne sürmekle vahim bir hata yapar Brentano'ya göre. Hatta bununla da kalmaz, işi bu ideaya bir ‘cognoscere’ yani bir bilme ‘demeye kadar vardırır’: “Bişeyi bilme söz konusu, fakat ortada hüküm yok!” (1930: 62; 1966: 38). Brentano'ya göre hiç olacak şey değil elbette...

Şimdi aradaki benzerliğin altına biraz daha bakmaya çalışalım. Brentano Descartes'ta kendi yönelimsel bilinç anlayışı ile örtüşen bir şey olduğunu öne sürer (Brentano 1930: 17-18; Brentano 1966: 10). Formel veya fiilî gerçeklik ile temsili veya nesnel gerçeklik ayrımı. Genel olarak ideaların fiilî gerçekliği benim düşünmemden başka bir şeye ihtiyaç duymaz. Her ideanın temsil ettiği şey bakımından da nesnel gerçekliği vardır. Formel (fiilî) gerçeklikleri benim onları düşünmemden kaynaklanırken temsilen içerdikleri gerçekliğin de mutlaka bir fiilî nedeninin olması gerekir (AT, VII 40; CSM II, 27-28). Brentano Descartes'ta her ideanın içerdiği temsili gerçekliği ruhsal fiile içkin mütekabil olarak yorumlayarak her ruhsal fiile genişletir ve “içkin mütekabilin yönelimsel olarak verildiğini” söylemenin daha doğru bir ifade olacağını belirtir (Brentano 1930: 18; Brentano 1966: 10). Bir ideanın formel gerçekliği,

bir düşünme fiili olması açısından ideanın her zaman doğru olmasını sağlar. Bununla birlikte söz konusu formel gerçeklik (veya bir düşünme fiili olarak idea) daima bir temsilî gerçekliği içinde taşır. Buna Brentano’da karşılık gelen şey sırasıyla ikincil nesne ve birincil nesnedir. Ses işitme işitilen sesi temsilen (veya yönelimsel olarak) içerir. Ses işittiğime hükmettiğim her durumda bu hüküm ikincil nesne olarak ses işitmeyi fiilen içerir; fakat ikincil nesne birincil nesneyi temsilen içerdiğinden, ses işittiğime hükmetmek işitilen sesi fiilen içermez; ses işittiğim doğru olduğu halde, işitilen bir sesin fiilen olmaması nedeniyle hükmüm doğru olmayabilir.

Burada gözden kaçırmamız gereken husus Brentano’nun dayanak noktasını oluşturan bilincin hüküm seviyesinde de olsa taşıdığı bu dolaysızlığın Descartes’ta ancak daha temeldeki bir bilinçle mümkün olmasıdır. Bir ideanın formel açıdan yanlışlık içermemesi, başka deyişle, (her tür düşünme tarzı için geçerli olmak üzere) neyi düşünürsem düşüneyim, benim onu düşündüğümün şüphe götürmemesi için, önce düşünenin ben olduğumdan ve benim (sadece) düşünen olduğumdan bundan bağımsız olarak emin olmam gerekir: “(...) dokunduğum veya gördüğüm için dünyanın var olduğuna hükmedersem, şüphesiz bu durum zihnimin var olduğu hükmünü daha çok destekler. Öyle olabilir ki, dünya var olmadığı halde dokunduğuma hükmedebilirim; fakat bu hükmü verirken, hükmü veren zihnimin olmaması mümkün değildir.” (AT, VIIIA 8-9; CSM I, 196). Brentano’nun öncelikle fiziksel fenomen ve ruhsal fenomen ayrımını, buna bağlı olarak da ruhsal fenomen tasnifini dayandırdığı dolaysızlık ve yönelimsel bilinç, Descartes’ta yönelimsel olmayan bir bilincin, ben bilincinin tesis edilmesine bağlıdır. Mutlak dolaysız bilinç, en temel görü olarak ben bilincidir. ‘Düşünüyorum benim’ ve ‘ben düşünüyorum’ (AT, VIIIA 7; CSM I, 194-195) tesis edildikten sonra, ben kendinden emin olduktan sonra başka düşüncelere yönelir ve bu yönelme sayesinde onları düşündüğünden emin olmak suretiyle kendinden bir kez daha emin olur. Temeldeki mutlak ben bilinci temsilî bir bilinç değildir, diğer fiilî ve temsilî bilinçleri mümkün kılan fiilî bilinçtir; yönelinmiş değil olunmuş bir şeydir.

Brentano’da yönelimsel bilinci veya hükmî dolaysızlığı destekleyecek mutlak bilinç veya görüsel dolaysızlık yoktur. Bu nedenle doğruluk idealara değil hükümlere

atfedilir. Doğruluk ve yanlışlık hükümlerde olunca, hükmetmenin bir irade fiili olmaması büyük önem taşıyacaktır; zira aksi takdirde doğruluk ve yanlışlık iradî fiillere indirgenmiş hale gelecektir. Bu nedenle Brentano, Descartes’ın üçlü (gibi görünen) tasnifte hükümler ve muratların ‘bişey’ eklemeleri nedeniyle idealardan ayrıldıklarını öne sürdüğünü kabul etmesine rağmen bu ortak özelliğin ikisini de idrak olmaktan çıkarıp irade fiili yaptığını kabul edemez.

Şunu da eklemek gerekir: Brentano’nun, Descartes’ın yanılmayı istemek ile kendimizi yanıltmamıza neden olan kanaatlere onay vermeyi istemek arasında yaptığı ayrıma dayanarak hükmetmenin bir irade fiili olmayıp iradenin fiilinin etkisi olduğunu öne sürdüğünü gördük. Descartes açık bir şekilde aksini belirtmişken, tüm düşünce sistemini idrak etme ile murat etme arasındaki ayrım üzerine kurmuşken, yanılmayı istemek ile onay vermeyi istemek arasında yaptığı ayrımdan, şüphe etme, hükmetme ve arzulamanın, tıpkı saf idrak, tahayyül ve hissetmenin (sonra gelen öncekini gerektirecek şekilde) farklı idrak tarzları olmalarına benzer şekilde, farklı murat etme tarzları oldukları sonucunu çıkarmak daha uygun olacaktır.

Descartes’ın *Meditasyonlar*’dan *İlkeler*’e fikir değiştirmedeği konusunda Brentano ile tamamen hemfikir olduğumuzu ifade ederek bitirelim: Brentano’nun tespit ettiği gibi *Meditasyonlar* ile *İlkeler* arasında düşünme fiillerinin tasnifiyle ilgili hiçbir fark yoktur. Yine Brentano’nun belirttiği gibi Descartes’ın fikir değiştirdiğine dair herhangi bir belirti yoktur. Fakat Brentano’nun öne sürdüğünün aksine, fikir değiştirdiğini düşünmemizi gerektirecek bir belirti de yoktur; çünkü *Meditasyonlar*’daki tasnif *İlkeler*’deki tasnif ile çelişmez; ilki de üçlü değil ikincisindeki gibi ikilidir.

KAYNAKÇA

ARISTOTELES (1951). *The Basic Works of Aristotle*, Vol. II, ed. by R. McKeon, New York: Random House.

ARISTOTELES (2018). *Ruh Üzerine*, çev. Aygün Ö. & Y. G. Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

BRENTANO, Franz (1784). *Psychologie vom empirischen Standpunkte*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

BRENTANO, Franz (1889). *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis*, Leipzig: Felix Meiner Verlag.¹⁹

BRENTANO, Franz (1902). *The Origin of the Knowledge of Right and Wrong*, trans. Cecil Hague, London: Archibald Constable Co.& Ltd.²⁰

BRENTANO, Franz (1924) *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, Vol. I, ed. Oskar Kraus, Verlag von Felix Meiner, Leipzig.

BRENTANO, Franz (1925). *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, Vol. II, ed. Oskar Kraus, Leipzig: Verlag von Felix Meiner.

BRENTANO, Franz (1928). *Von Sinnlichen und noetischen Bewusstsein*, ed. Oskar Kraus, Verlag von Felix Meiner, Leipzig.

BRENTANO, Franz (1930). *Wahrheit und Evidenz* ed. Oskar Kraus, Felix Meiner Verlag, Leipzig.

BRENTANO, Franz (1966). *The True and the Evident*, ed. Roderick M. Chisholm, tr. Roderick M. Chisholm, Ilse Politzer, Kurt R. Fischer, London: Routledge and Kegan Paul.

BRENTANO, Franz (1995). *Psychology from Empirical Stanpoint*, tr. Antos C. Rancurello, D. B. Terrell, Linda L. McAlister, ed. Linda L. McAlister, Intetnational Library of Philosophy, London & New York: Routledge.

BRENTANO, Franz (2008). *Psychologie du point de vue empirique*, tr. Maurice de Gandillac, ed. Jean François Courtine, Libraire Philosophique, Paris: J. Vrin.

BRENTANO, Franz (2009). *The True and The Evident*, ed. Roderick M. Chisholm, tr. Roderick M. Chisholm, Ilse Politzer, Kurt R. Fischer, Taylor and Francis e-Library.

CHISHOLM, Roderick M. (1966) “Freedom and Action”, *Freedom and Determinism*, ed. Keith Lehrer, Random House, Inc., New York.

¹⁹ Kullanılan dijital kopya: “<https://archive.org/details/vomursprungsitt00brenngoog>.”

²⁰ Kullanılan dijital kopya: “<https://archive.org/details/originknowledge01goog>.”

DESCARTES, René (1996). *Œuvres de Descartes*, vol. I-XI, ed. Charles Adam & Paul Tannery, Librairie Philosophiques, Paris: J. Vrin.

DESCARTES, René (1990) *Méditations métaphysiques*, ed. et tr. par M. Beyssade, Librairie Générale, Française.

DESCARTES, René (1985). *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, tr. & ed. by J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch, Cambridge University Press [CSM I, 1985].

DESCARTES, René (1984). *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. II, tr. & ed. by J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch, Cambridge University Press [CSM II, 1984].

İBN SİNA (1956) *Psychologie d'Ibn Sina (Avicenne) d'après son œuvre as-Sifa*, ed. et tr. J. Bakos, Editions de l'Académie Tchecoslovaque des Sciences, Prague.

KOVANLIKAYA, A. K. (2013). “Hâlâ Düşünüyorum”, *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 20: 19-29.

LEIBNIZ, Gottfried W. (1996) “Nouveaux essais sur l'entendement humaine”, *G. W. Leibniz: Die Philosophischen Schriften 5*, ed. Gerhardt, C.I., Georg Olms Verlag, Zurich, New York: Hildesheim.

PIERRE, JACOB (2014) “Intentionality”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/intentionality/>>.